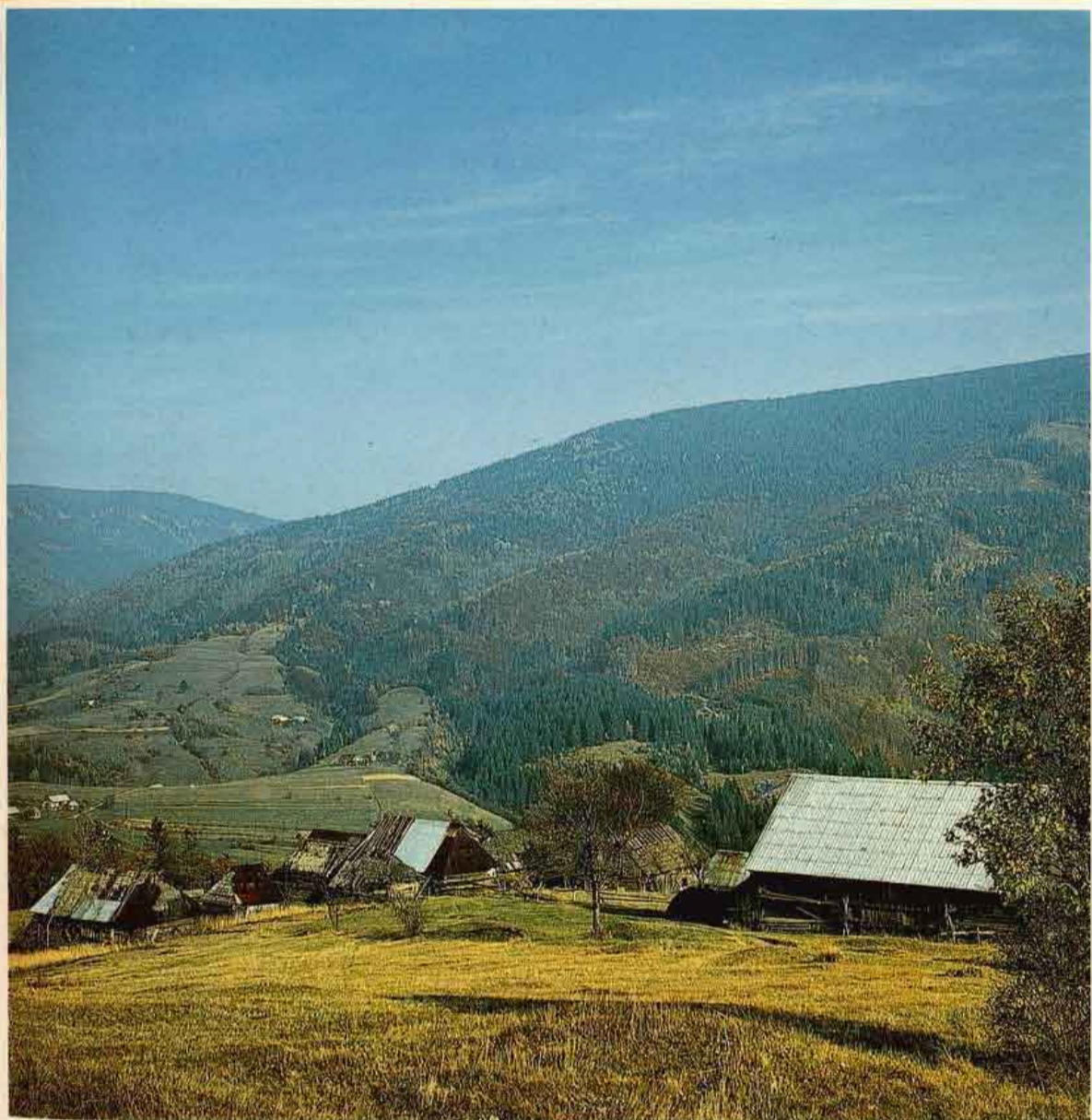

Slovenský národopis

3

40 - 1992

Na obálke:

1. strana: Pohľad na poľnohospodársku krajinu v Kokávke, časti Muránskej Zdychavy (okr. Rožňava). Foto J. Podoba 1987. Fotoarchív NÚ SAV
4. strana: Štátna výstavba bytoviek v Krásne nad Kysucou (okr. Čadca). Foto J. Dérer 1960. Fotoarchív SNM v Martine.
- K príspevku J. Podobu: Etnografický pohľad na problematiku vzťahu človeka a životného prostredia: etnoekológia, kultúrna ekológia alebo environmentálna etnológia?

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Czechoslovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, books reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles published in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk culture, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Contact address: Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57
Nám. Slobody 6
811 05 Bratislava, Czecho-Slovakia

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Václav Hrnčíko, Josef Jančáň, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.ceeol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- Danglová, Oľga:** Roľnícka ekonomika vo svetle hodnotových postojov 243
- Podoba, Juraj:** Etnografický pohľad na problematiku vzťahu človeka a životného prostredia: etnoekológia, kultúrna ekológia alebo environmentálna etológia? 252
- Kiliánová, Gabriela:** Rozprávania zo života ako žáner ľudovej prózy 267
- Falťanová, Ľubica:** Obchod a tolerancia 280
- Kovačevičová, Soňa:** Integrované a dezintegrované snahy nemeckého rozptýleného obyvateľstva v okolí Topolčian a Nitry 289

DISKUSIA

- Rozhovor s prof. E. Gellnerom (Ľubica Chorváthová) 304
- Geană, Gheorghică:** Cultural Anthropology as a Paradigm of the Socio-human Science (v angličtine) 311
- Magocsi P.R.:** Odpoved'... 317

MATERIÁL Y

- Churý, Slavko:** Poľnohospodárske a etnografické údaje v súpisoch majetkov liptovských zemanov v 18. storočí 323

ROZHLADY - SPRÁVY - GLOS Y

- K životnému jubileu PhDr. Kataríny Rusnákovéj- Apáthyovej, CSc. (Milan Leščák) 330
- Jubileum PhDr. Ireny Pišútovej, CSc. (Jasna Paličková) 331
- K šesťdesiatinám Dr. Štefana Mruškoviča, CSc. (Peter Slavkovský) 333
- K jubileu Dr. Petra Švorca (Milan Leščák) 334
- Výsledky vedeckovýskumných úloh Katedry etnológie FFUK v Bratislave v r. 1991 (Kornélia Jakubíková) 335
- Konferencia "Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry" (Smolenice 22.-23.4.1992) (Monika Kardošová - Vrzgulová) 336

- Seminár "Veľkomesto ako multietnický a multikultúrny priestor" v Brne (Ľubica Falťanová) 337
- Pracovné stretnutie rakúskych a slovenských etnografov v Bratislave (Magdaléna Paríková) 338
- Výstava slovenského bábkára v Kittsee (Milan Leščák) 339
- Pamätné sympóziium Gy. Martina - Budapešť (Stanislav Dúžek) 340

RECENZIE - ANOTÁCIE

- Ethnologia Europae Centralis (Peter Slavkovský) 341
- Etnické menšiny na Slovensku (Michal Kalavský) 342
- Kapverdische Immigration in Basel (Zora Vanovičová) 344
- Dve publikácie s cirkevnou tematikou (Ľubica Chorváthová) 345
- Folklor i etnografija 1990 (Ľubica Chorváthová) 347
- Sozialwissenschaftliche Informationen 1991 (Gabriela Kiliánová) 348
- M. Mázorová - K. Ondrejka a kol.: Slovenské ľudové tance (Zuzana Beňušková) 349
- Anotácie 350

CONTENT

STUDIES

- Danglová Oľga:** The Peasant Economy in the Light of Value Attitudes 243
- Podoba Juraj:** The Ethnographic Viewpoint of Problems of the Relationship of People and their Environment: Ethnoecology, Cultural Ecology or Environmental Ethnology? 252
- Kiliánová Gabriela:** The Oral Personal Narrative as a Genre of Folk Prose 267
- Falťanová Ľubica:** Trade and Tolerance 280
- Kovačevičová Soňa:** Integrative and Disintegrative Endeavours of the Scattered German Population in the Vicinity of Topolčany and Nitra 289

DISCUSSION

An Interview with Professor Ernest Gellner (Lubica Chorváthová)	304
Geană Gheorghitș: Cultural Anthropology as a Paradigm of the Socio-human Science (in English)	311
Magocsi P.R.: An Answer... ..	317

MATERIALS

Churý Slavko: Agricultural and Ethnographic Data in Inventories of Liptov Petty Nobility in 18th Century	323
--	-----

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

the Occasion of the Life Jubilee of Katarína Rusnáková-Apáthyová, PhDr., CSc. (Milan Leščák)	330
Jubilee of Irena Pišútová, PhDr., CSc. (Jasna Paličková)	331
the Occasion of the Sixtieth Anniversary of Štefan Mruškovič, PhDr., CSc. (Peter Slavkovský)	333
the Jubilee of Peter Švorc, PhDr., (Milan Leščák)	334
Achievements of Research Projects of The Department of Ethnology at Comenius University in Bratislava in 1991 (Kornélia Jakubíková)	335
Conference "Continuity and Conflict of Values of Culture of Everyday Life" at Smolenice 22.-23.4.1992 (Monika Karđošová - Vrzgulová)	336
in Brno The Big City as a Multi-ethnic and Multi-cultural Space" in Brno (Lubica Falťanová)	337
Working Session of Austrian and Slovak Ethnographers in Bratislava (Magdaléna Paríková)	338
Exhibition: The World of Marionettes in Kittsee (Milan Leščák)	339
Memorial Symposium of Gy. Martin in Budapest (Stanislav Dúžek)	340

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

INHALT

STUDIEN

Danglová, Olga: Feldwirtschaftliche Ökonomik im Lichte der Wertstellungen	243
Podoba, Juraj: Ethnographische Auffassung auf die Problematik der Beziehung des Menschen und der Umweltbedingungen: Ethnoökologie, Kulturökologie der Environmental-ethnologie?	252

Kiliánová, Gabriela: Erzählen aus dem Leben als Genre der Volksprosa	267
Falťanová, Lubica: Handel und Toleranz	280
Kovačevićová, Soňa: Integrations und Desintegrations-bemühungen der zerstreuten deutschen Bevölkerung in der Umgebung von Topoľčany und Nitra	289

DISKUSSION

Gespräch mit Prof. E. Gellner (Lubica Chorváthová)	304
Geană, Gheorghitș: Cultural Anthropology as a Paradigm of the Socio-human Science (im Englische Sprache)	311
Magocsi P.R.: Ein Antwort... ..	317

MATERIALIEN

Churý, Slavko: Feldwirtschaftliche und ethnographische Daten in den Verzeichnissen der Güter Liptauer Landedelmänner im 18. Jahrhundert	323
---	-----

RUNDSCHAU-NACHRICHTEN-GLOSSEN

Zum Lebensjubiläum PhDr. Katarína Rusnáková-Apáthyová, CSc. (Milan Leščák)	330
Jubiläum von PhDr. Irena Pišútová, CSc. (Jasna Paličková)	331
Zum sechzigsten Geburtstag Dr. Štefan Mruškovič, CSc. (Peter Slavkovský)	333
Zum Jubiläum Dr. Peter Švorc (Milan Leščák)	334
Ergebnisse der wissenschaftlichen Forschungsaufgaben des Lehrstuhls FFUK in Bratislava im Jahre 1991 (Kornélia Jakubíková)	335
Konferenz "Kontinuität und Konflikt der Werte der alltägigen Kultur" (Smolenice 22.-23. 4. 1992 (Monika Karđošová - Vrzgulová)	336
Seminar "Die Großstadt als multiethnischer und multi-kultureller Raum" in Brno (Lubica Falťanová)	337
Arbeitsbegegnung der österreichischen und slowakischen Ethnographen in Bratislava (Magdaléna Paríková)	338
Ausstellung "Welt der Puppen" in Kittsee (Milan Leščák)	339
Gedenksymposium an Gy. Martin-Budapest (Stanislav Dúžek)	340

REZENSIONEN-ANOTATIONEN

ETNOGRAFICKÝ POHĽAD NA PROBLEMATIKU VZŤAHU ČLOVEKA A ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA: ETNOEKOLÓGIA, KULTÚRNA EKOLÓGIA ALEBO ENVIRONMENTÁLNA ETNOLÓGIA?*

JURAJ PODOBA

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Prehlbujúca sa devastácia životného prostredia, ktorá najmä s rozvojom industriálnej civilizácie v druhej polovici 20. storočia dosiahla rozmery ohrozujúce nielen jednotlivé živočíšne a rastlinné druhy, ale aj ďalšiu existenciu človeka a život na Zemi vôbec, sa stáva globálnym celoplanetárnym problémom. Preto sa otázky životného prostredia v priebehu druhej polovice nášho storočia v rozvinutých krajinách postupne stali politickou, spoločenskou, ekonomickou, etickou, a preto aj vedeckou prioritou. Aktuálnosť a naliehavosť riešenia ekologickej problematiky je v súčasnosti podmienená najmä vznikom a dosahom konkrétnych ekologickej situácií, z ktorých niektoré nadobúdajú charakter ekologickej krízy. Formuje sa celý súbor ekologickej problémov pri vzájomnom pôsobení človeka, spoločnosti a prírody, ktorého globálny charakter si vyžaduje komplexný prístup všetkých vedných disciplín k jeho riešeniu.¹

Výskumom problematiky životného prostredia v najširšom zmysle slova sa v minulosti zaoberali prírodné vedy. Najmä po druhej svetovej vojne sa v rámci špeciálnych biologických disciplín kryštalizuje veda o vzájomných vzťahoch medzi živými organizmami a ich prostredím - ekológia. Ako samostatná veda sa presadzuje v 60. rokoch, postupne vznikajú hraničné vedné odbory medzi ekológiou a inými prírodnými vedami (napr. ekofyziológia, krajinná ekológia).² Komplexná participácia rôznych vedných disciplín, a to aj humanitných vied na riešenie environmentálnych problémov súčasnej civilizácie vystupuje do popredia predovšetkým ako výsledok

poznania, že napriek nárastu vedomostí ľudí o miere ohrozenia životného prostredia a vôbec života na Zemi a jeho príčinách, sprostredkované najmä prírodnými (biologicko-ekologickými) vedami, sa miera ohrozenia prehlbuje.

Z toho vyplýva, že riešenie environmentálnych otázok je predovšetkým nie technickým, ale spoločenským problémom. Aj keď v dnešnej dobe ľudstvo disponuje obrovským množstvom vedomostí o príčinách tohto ohrozenia a technickými prostriedkami na odstránenie jeho niektorých príčin, je v tejto situácii zatiaľ bezradné. Prehlbuje sa rozpor medzi úspešnosťou poznania a aktivity v riešení čiastkových problémov a neschopnosťou poradiť si s globálnymi problémami. Nie je to pritom iba otázkou poznania, resp. nedostatočného šírenia najnovších poznatkov z akademických centier (univerzity, vedeckovýskumné pracoviská) medzi široké vrstvy obyvateľstva. Ide predovšetkým o problémy ekonomického, filozofického, kultúrneho a etického charakteru. Preto je zrejme, že na bádaní o pozitívnom či negatívnom pôsobení človeka na prírodné prostredie a o spätných vplyvoch prostredia na život človeka by sa mali významnou mierou podieľať aj humanitné disciplíny.

Mnohodimenzionálna náplň ekologickej problematiky si vyžaduje špeciálne objasnenie v rámci jednotlivých vied, a teda i skúmanie filozoficko-metodologických otázok, ktoré sa v tomto procese kryštalizujú. Nastolenie ekologickej problematiky a jej riešenie v rámci vedeckého výskumu je v súčasnosti značne diferencované, poznačené rôznymi

* Príspevok vznikol ako výsledok práce na projekte NÚ SAV

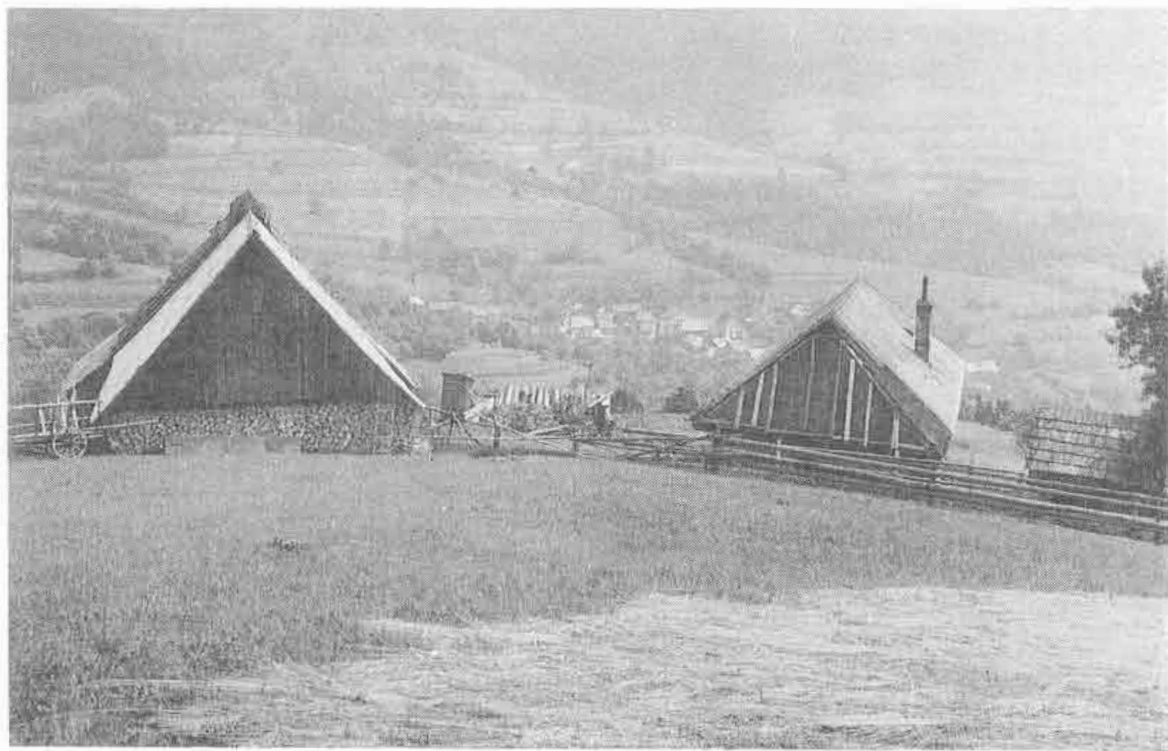
Domy na ulici Roveň. Sliache, okr. Lipt. Mikuláš. Foto J. Podoba 1988

Pohľad na obec Muránska Zdychava, okr. Rožňava. Foto J. Podoba 1988

Muránska Zdychava (okr. Rožňava) - usadlosť z 50. rokov. Foto J. Podoba 1988

*Pol'nohospodárska krajina na Markove, v popredí chotárne sídlo Podsádok. Muránska Zdychava, okr. Rožňava.
Foto J. Podoba 1988*

Pol'nohospodárska krajina na Krivých zemiach, Muránska Zdychava, okr. Rožňava. Foto J. Podoba 1988

Pohľad na obec Muránska Zdychava, okr. Rožňava. Foto J. Podoba 1988

Poľnohospodárska krajina pri ceste na Markovo. Muránska Zdychava, Rožňava. Foto J. Podoba 1988

Pohľad na obec Stredný Sliach (okr. Liptovský Mikuláš) s kultivovanou poľnohospodárskou krajinou. Foto J. Podoba 1988

Tradičné využívanie poľnohospodárskej pôdy na Slovensku. Foto M. Martinček

prístupmi. Multidisciplinárny charakter ekológie len dosvedčuje nevyhnutnosť mnohoaspektového rozpracovania tejto problematiky, ktoré umožňujú ekológii i ostatné vedné disciplíny, nejakým podielom participujúce na riešení otázok spojených s poznátnym procesom, pozitívne či negatívne ovplyvňujúcich životné prostredie.³

Doterajšie devastačné zásahy do prírody dokázali, že nikdy dopredu nedokážeme spoľahlivo rozoznať súvislosti jednotlivých prírodných javov. Vyplýva to z obmedzenosti našich poznávacích schopností, aj z ohraničenosti poznávacích možností súčasnej vedy, a najmä z ohraničenosti a obmedzenosti zámerov a spôsobov technokratického pretvárania sveta. Práve v súvislosti s porušovaním ekologickej rovnováhy a ohrozením života na Zemi sa do popredia dostáva potreba šetrného a zdržanlivého zaobchádzania s prírodou a krajinou.

Príkladom takéhoto vzťahu ku krajine je v našich kultúrno-geografických súvislostiach roľník predindustriálnej spoločnosti, v celoplanetárnych súvislostiach najmä príslušníci lovecko-zberačských spoločenstiev. Na rozdiel od industriálneho človeka

- vládca prírody, to bol človek-hospodár, osudovo spätý s pôdou a existenčne bezprostredne závislý od prírody. Pri exploatovaní prírodných zdrojov nebola vzťahy predindustriálnych výrobcov k prírodnému prostrediu vždy bezkolízne, ich činnosť však nikdy nesmerovala k jeho trvalej alebo veľkoplošnej devastácii. Človek si uvedomoval (zrejme viac intuitívne ako vedome), že je súčasťou prírody, bez ktorej jeho existencia nie je možná. Disponoval iba skromným technickým vybavením, takže v jeho vzťahu k prírode nechýbala pokora. Svojou stáročnou činnosťou prírodné prostredie aktívne pretváral a humanizoval.

V súvislosti s charakterom pôvodnej prírodnej krajiny sa na základe práce predindustriálneho roľníka (pastiera, baník, remeselník) vytvorilo na Slovensku viacero typov kultúrnej krajiny. Okrem hospodárskych funkcií, ktoré uspokojovali skromnú existenciu celých pokolení, si krajina uchovála aj nesporné estetické kvality. Človek v minulosti akceptoval obmedzený hospodársky potenciál poľnohospodárskej i urbanizovanej krajiny nadmerne ju nezatažoval. Aj keď zrejme viac ako c

1. Pohľad na hlavnú ulicu Dobrej Nivy (okr. Zvolen) so studňou ako zdrojom vody, napájadlom i komunikačným centrom.
Foto A. Paul 1948

Staršie obytné domy v osade Lásky. Bystrička, okr. Martin. Foto J. Dérer. Fotoarchív SNM Martin

Pohľad na Spišský Štvrtok s poľnohospodárskou krajinou. Foto O. Nehera 1960

Restavba domu z r. 1927 urobená r. 1964 v Likavke, okr. Lipt. Mikuláš. Foto J. Hanus. Fotoarchív SNM Martin

"Májová" ulica postavená po r. 1945 v Stráňanoch (okr. Žilina). Foto J. Hanus. Fotoarchív SNM Martin

Pohľad na bytovky Jednotného roľníckeho družstva v Terchovej (okr. Žilina), postavené r. 1969. Foto J. Hanus. Fotoarchív SNM Martin

vedomelý vzťah ku krajine (a to najmä po prechode k nomádneému pastierstvu) išlo o obmedzenosť technických prostriedkov a od stredoveku aj o vplyvy vrchnostenských (štátnych) regulačných opatrení.

Takýto spôsob využívania krajiny umožňoval jej obyvateľom, z pohľadu dnešnej konzumnej spoločnosti, síce iba skromnú a "zaostalú" existenciu, v každom prípade jej však odovzdávali svojim potomkom v stave, v akom bola schopná podobným spôsobom užiť ďalšie generácie. Situácia sa zmenila vznikom modernej industriálnej spoločnosti. Aj keď návrat do minulosti nie je možný, spôsob interakcií predindustriálneho človeka a prírodného prostredia môže byť trvalou inšpiráciou aj pre moderného človeka industrializovanej, civilizovanej spoločnosti. Sprostredkovať tieto poznatky by mala práve vedná disciplína, zaoberajúca sa kultúrou a spôsobom života neindustriálnych a tradičných spoločenstiev, ako i kultúrou všedného dňa a spôsobom života dnešného mestského a vidieckeho človeka - etnológia.

Etnologické výskumy v rámci ekologickej (environmentálnej) problematiky môžeme chápať i ako reakciu na súčasný proces tzv. "ekologizácie" myslenia, t.j. prenikania "ekologického" fenoménu do rôznych vedných disciplín. Pritom práve u etnológie by nemalo ísť a vlastne ani nejde o problém nový,

keďže sa zaujíma o človeka nielen v jeho kultúrnych a sociálnych súvislostiach, ale aj v jeho závislosti od prírodno-klimatických podmienok. Slovenská etnografia však tento problém dlho obchádzala, podobný vývoj bol v okolitých krajinách. Etnológia, kultúrna a sociálna antropológia si problematiku vzťahu človeka a životného prostredia, ich vzájomného pôsobenia začala všimnúť už v období, keď sa problémy ohrozenia životného prostredia ešte nevnímali ako prioritné či globálne. Vyplynulo to zrejme z toho, že tieto disciplíny sa tradične orientovali na skúmanie života a kultúry prírodných národov a predindustriálnych spoločností, ktorých zviazanosť s prírodou a závislosť od nej bola neporovnateľne väčšia, ako to bolo a je u civilizovaných európskych národov. Antropológia sústreďovala svoju pozornosť na človeka, na jeho spôsob života, prácu, sociálne väzby, ekonomické aktivity, životné podmienky. Pokiaľ chcela prezentovať život a kultúru človeka skutočne komplexne, problém jeho väzieb na prírodné podmienky jej nemohol uniknúť. I keď je potrebné konštatovať, že väčšia pozornosť sa venovala vplyvu prírodných podmienok na život človeka, na fungovanie malých tradičných spoločenstiev, ich ekonomiku a kultúru a menej na vplyvy aktivít človeka na jeho prostredie. Americká kultúrna antro-

pológia i európska etnológia prinášali od 50. rokov z tejto oblasti množstvo zaujímavých poznatkov.⁴

Inak prebiehal napr. vývoj škandinávskej vedy, ktorá sa podobne ako etnografia stredoeurópskych a východoeurópskych krajín orientovala dominantne na vlastné obyvateľstvo. Práve v rámci škandinávskej (švédskej) etnológie sa zaviedli termíny ako *ekotyp*, *ekosystém*, *ekologická štruktúra*, *ekologicko-kultúrna adaptácia* - termíny prevzaté z pojmového aparátu prírodovedných disciplín a aplikované na etnologickú problematiku.⁵ Škandinávski etnológovia orientovali svoje výskumy na štúdium kultúry v kontexte prírodného prostredia, na vzájomné ovplyvňovanie prírodných a kultúrnych systémov, pričom dospeli k definícii ekotypu podľa ekologickej adaptácie a spôsobu hospodárskej činnosti obyvateľov vidieka.⁶

Iný obraz o záujme etnografickej vedy o problematiku interakcie človek - prostredie získame z prehľadu slovenskej a českej odbornej literatúry. Z jej štúdiá vyplýva zrejmy nedostatok komplexného prístupu, povrchnosť a nesystematickosť bádania, popisný charakter pozorovaní a postrehov. Príčin nezáujmu česko-slovenskej etnografie o túto oblasť bolo iste viacero. Jedným z dôvodov je nepochybne odlišný prístup k predmetu bádania. Zatiaľ čo v antropológii je týmto predmetom človek, v klasickej etnografii i tzv. etnografii súčasnosti je to predovšetkým čiastkový kultúrny alebo sociálny jav (skupina javov), ktorý sa zväčša skúmal izolovane, odtrhnuto od celého kultúrneho systému, v ktorom žil jeho konkrétny nositeľ. Problematika vzťahov medzi človekom a prírodným prostredím sa väčšinou objavuje v príspevkoch venovaných osídleniu a tradičnému ľudovému staviteľstvu, najmä otázkam vzťahu stavebného materiálu ku klimatickým podmienkam a dostupným zdrojom, prípadne determinácie zástavby dvora klimatickými a terénnymi podmienkami, vzťahmi sídelných foriem a krajinného reliéfu.⁷ Relatívne najviac informácií o pertraktovanej problematike je v agrárnoetnografickej literatúre, a to najmä v prácach venovaných salašnému chovu oviec a archaickým spôsobom obrábania pôdy. Pozornosť sa venuje predovšetkým využívaniu chotára, umiestneniu pasienkov v chotári a ich výpasu, zakladaniu pasienkov a vyrobenisk, hnojeniu a úprave lúk a pasienkov, úlohe pasienkových a urbárskych spoločenstiev atď.⁸ Avšak aj vzhľadom na množstvo agrárnoetnografickej literatúry je informácií na tému človek a prostredie až prekvapujúco málo. Ďalšou čiastkovou oblasťou, kde sa stretávame s torzovitými informáciami o využívaní prírodných zdrojov je etnografický výskum zberného hospodárstva a ľudového liečiteľstva.⁹

Len veľmi málo príspevkov sa cieľavedomo orientuje na problematiku životného prostredia.¹⁰ Niektoré články síce obsahujú tento termín vo svojom názve, ide však o klasické publikácie venované problematike osídlenia, sídelnej štruktúry, urbanizmu vidieckych sídiel.¹¹ Životné prostredie ako odborný termín je v etnografickej literatúre nevyjasneným termínom, používa sa značne voluntaristicky.¹²

Tak, ako sa používa veľmi voľne a rozdielne slovo ekológia,¹³ ani v rámci etnologických a antropologických vied doposiaľ nedošlo k zjednoteniu terminológie, jednotne označujúcej tú ich časť, ktorá sa zaoberá problematikou vzájomných vzťahov medzi človekom, spoločnosťou a prírodným prostredím. V európskej aj americkej literatúre sa používajú zväčša termíny *etnoekológia* alebo *kultúrna ekológia*.¹⁴ Ak definujeme ekológiu ako vedu o vzájomných vzťahoch medzi živými organizmami a ich prostredím,¹⁵ potom pojem *etnoekológia* je ako odborný termín neakceptovateľný a *kultúrna ekológia* termínom nejasným, veľmi nepresne a nedôsledne definujúcim predmet svojho vedeckého záujmu. Podľa môjho názoru najvyhovujúcejším termínom je *environmentálna etnológia* alebo antropológia (podľa toho, či akceptujeme nemeckú a francúzsku alebo anglosaskú terminologickú tradíciu), v ktorom sa spája všeobecne používaný termín "etnológia" (antropológia) s adjektívom "environmentálny", odvodený od slova "environment", životné prostredie. Environmentálnu etnológiu definujem ako špecifickú súčasť etnologicko-antropologických vied, ktorá sa zaoberá problematikou vzťahov, interakcie človeka a prírodného prostredia, pôsobenia človeka a jeho ekonomických, obytných, rekreačných, kultúrnych a iných aktivít na prírodnú, kultúrnu poľnohospodársku a sídelnú krajinu a na jej pretváranie. Súčasťou jej záujmu je aj správanie sa človeka v prírodnom prostredí, v kultúrnej a prírodnej krajine v závislosti od hodnotového systému, úrovne sociálno-ekonomického a kultúrneho rozvoja spoločnosti. Environmentálna etnológia študuje vplyvy prírodných klimatických a krajinných podmienok na vývoj a charakter kultúry a spôsobu života človeka i spoločnosti. Súčasťou jej odborného záujmu je aj rekonštrukcia a typologizácia historických štruktúr sídelnej a poľnohospodárskej krajiny v súvislosti s etapami (fázami) vývoja spoločnosti, aktuálnym vedecko-technickým vývojom, ekonomickou a spoločensko-politickou situáciou. Študuje tradičné vedomosti a predstavy ľudí o prírode a prírodných javoch, rastlinách a živočíchoch, racionálne a iracionálne regulátory správania sa roľníka

(pastiera, remeselníka) vo vzťahu k prírode a krajine pri exploatovaní prírodných zdrojov, poľnohospodárskej, banskej a remeselnej výrobe, pri vytváraní sídel a výstavbe obytných, hospodárskych a technických stavieb. Študuje pracovné individuálne a kolektívne činnosti vyplývajúce z týchto regulátorov a ich dopad na krajinu. Súčasťou takéhoto bádateľského pohľadu bude aj sledovanie odrazu dobových kultúrnych a hodnotových modelov a stereotypov na vzťah človek - krajina, resp. životné prostredie.

Orientácia vedeckých záujmov environmentálnej etnológie z časového hľadiska možno rozdeliť na dva základné smery. Prvým je historicky orientovaná environmentálna etnológia, ktorej cieľom je predovšetkým rekonštrukcia historických štruktúr krajiny a rekonštrukcia tradičných vzťahov roľníka k prírodnému prostrediu v závislosti od historicky determinovanej ekonomickej a kultúrnej úrovne spoločnosti a kultúrnohistoricky podmieneného systému hodnôt. Druhým je orientácia environmentálnej etnológie na súčasné spoločenské procesy (ohraničené 20. storočím), na súčasný charakter kultúry a spôsobu života, poznania a hodnotových orientácií vidieckeho človeka a ich dopad na prírodné prostredie, na transformáciu kultúrnej poľnohospodárskej a urbanizovanej krajiny v závislosti od spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych procesov. Pri interpretácii materiálu zo Slovenska treba v súvislosti s týmito procesmi, charakterizujúcimi 20. storočie sústrediť pozornosť na tri rozhodujúce časové obdobia:

1. Obdobie pred kolektivizáciou poľnohospodárstva, pričom si treba zvlášť všimnúť časový úsek 80. - 90. rokov 19. storočia v súvislosti so zavádzaním nových, najmä technických plodín a obdobie 30. a 40. rokov predovšetkým v súvislosti so zavádzaním novej poľnohospodárskej techniky a počiatkami industrializácie.

2. Situácia po kolektivizácii, pričom treba odlišiť obdobie vzniku jednotných roľníckych družstiev a obdobie po roku 1970, keď dochádzalo k umelému spájaniu jednotlivých družstiev a vytváraniu agrokombinátov. Je to obdobie dovŕšenia diskontinuálnych procesov v kultúre a spôsobe života slovenskej dediny. V priebehu 70. rokov sa zrealizovala kolektivizácia aj vo väčšine dovtedy nekollektivizovaných horských dedín s prírodnými podmienkami nevhodnými pre kolchozný spôsob hospodárenia.

3. Súčasný transformačný proces v poľnohospodárstve, podmienený politicko-

ekonomickými a politicko-spoločenskými premenami po novembri 1989.

Ak definujeme environmentálnu etnológiu ako špecifickú súčasť etnologicko-antropologických vied treba pomenovať tie špecifiká, ktoré ju istým spôsobom vydeľujú z etnologických vied a charakterizujú ako ich do určitej miery autonómnu a v istých oblastiach nezastupiteľnú súčasť. Nepochybne takýmto špecifikom je úzka spolupráca a prepojenosť s environmentálnymi vedami (environmentalistikou), predovšetkým s ekológiou. Ekológia a v jej rámci ekológia človeka sa zaujíma o človeka ako o biologického tvora, ktorý je súčasťou prírody. Etnológia (etnografia, sociálna antropológia) sa zaujíma o človeka ako o sociálneho a kultúrneho tvora, ktorý je súčasťou spoločnosti. Cieľom environmentálnej etnológie by malo byť spojenie týchto dvoch pohľadov - skúmanie človeka ako sociálneho a kultúrneho tvora, determinovaného spoločenskými a kultúrnohistorickým podmienkami, ktorý žije a pracuje v určitom prírodnom prostredí. Toto prostredie ovplyvňuje jeho spôsob života a spoluformuje jeho kultúru, ktoré zároveň on pretvára a ovplyvňuje svojimi aktivitami (ekonomickými, obytnými, spoločenskými, rekreačnými atď.). Istá prepojenosť environmentálnej etnológie s ekológiou človeka a ďalšími environmentálnymi disciplínami by však nemala podmieniť jej posun smerom k biologickému determinizmu. Schopnosť človeka pôsobiť na svoje bezprostredné okolie a jeho úsilie vytvárať kultúru nezávisle od prostredia sú výraznejšie ako u iných organizmov. Predovšetkým obdobie priemyselnej neskôr vedeckotechnickej revolúcie významnou mierou znížilo jeho závislosť od prírodných podmienok.

Nadväzujúc na uvedené skutočnosti by som charakterizoval environmentálnu etnológiu štyrmi základnými charakteristikami, ktoré špecifikujú jej miesto v rámci etnologicko-antropologických vied:

I. Tri základné pohľady na predmet bádania:

1. Krajinársky, ekologicko-environmentálny pohľad.

Pri skúmaní rôznorodej etnografickej problematiky za prioritný treba považovať krajinársky a environmentálny pohľad. Pri sledovaní sociálnych kultúrnych javov skúmať ich vzťahy k prírodnému prostrediu, vzájomné vplyvy, súvislosť s premenami kultúrnej i prírodnej krajiny.

2. Komplexný, synkretický pohľad.

Klasické etnografické bádanie sa orientovalo prevažne na skúmanie čiastkových kultúrnych javov a artefaktov, často izolovane nielen od prírodných a geografických podmienok, ale izolovane aj od širších kultúrnohistorických a historickogeografických súvislostí. Dochádzalo k úzkej špecializácii bádateľov, etnografia nebola schopná poskytnúť komplexnú výpoveď o kultúre a spôsobe života. Naproti tomu environmentálnu etnológiu by mal charakterizovať systémový prístup pri riešení problematiky, odmietnutie izolovaného, parciálneho skúmania javov a úzkej orientácie na typologické problémy bez záujmu o fungovanie artefaktu alebo kultúrneho javu v sociálnom milieue a jeho dopadov na formovanie krajiny a prírodného prostredia. Treba súbežne sledovať rôzne kultúrne a sociálne javy a ich synergetické vplyvy na transformáciu kultúrnej krajiny, vnímať vzťah človek - prostredie (kultúra - prostredie) ako komplexný, mnohoaspektový, vzájomne sa determinujúci systém.

3. Antropologický pohľad.

Environmentálna etnológia sa svojimi bádateľskými cieľmi, charakterom, tematickou a metodologickou orientáciou i (predpokladanou a očakávanou) interpretáciou zistených skutočností blíži viac k antropologickému prístupu k problematike ako ku klasickému etnografickému prístupu. Pozornosť musí zamerať na človeka, jeho potreby, jeho prácu a iné aktivity, jeho myslenie, kultúru a hodnotové orientácie a na základe týchto skutočností sa zaoberať interakciou človek - prostredie. Výsledkom bádania environmentálnej etnológie by nemalo byť iba poznanie jednotlivých kultúrnych javov, ale komplexný pohľad na človeka, rodinu, lokálne spoločenstvo či malú sociálnu skupinu a ich existenciu v konkrétnom prírodnom prostredí, determinovanú historicky určenými ekonomickými, politicko-spoločenskými, sociálnymi a kultúrnymi podmienkami.

II. Štyri základné roviny skúmania problematiky:

1. Rovina materiálna, v ktorej sa výskum sústreďí na tri základné okruhy: dom a dvor; sídlo, sídelná krajina; chotár (kultúrna poľnohospodárska a prírodná krajina).

2. Rovina sociálna, v rámci ktorej bude treba sledovať problematiku rodiny, sociálnej štruktúry a sociálnych vzťahov, vplyv obcí, pasienkárskych a urbárskych spoločenstiev na organizáciu prác pri kultivovaní krajiny a usmerňovaní spôsobov jej

využívania, regulačných opatrení vrchnostenských úradov pri využívaní prírodných zdrojov a dopad týchto skutočností na interakciu človek - prostredie.

3. Rovina duchovná, v ktorej sa bude treba zaoberať otázkami duchovného rozmeru vzťahu človeka a životného prostredia ("vedomosti ľudu", predstavy o živej a neživej prírode a prírodných javoch, racionálne a iracionálne regulátory správania sa človeka v krajine a pod.).

4. Rovina hodnotová, ktorá je nadstavbovou rovinou k ostatným trom rovinám vzhľadom na skutočnosť, že hodnotový systém človeka i spoločnosti sa formuje v konkrétnych materiálnych, sociálnych a duchovných podmienkach. Environmentálnu etnológiu sa musí zaujímať aj o túto rovinu, pretože hodnotové orientácie sú kľúčovým determinantom interakcií človek - prostredie.

III. Multidisciplinárny prístup

Jednou z popredných úloh pri špecifikovaní bádateľskej orientácie environmentálnej etnológie bude vymedzenie jej spolupráce s humanitnými a prírodovednými disciplínami participujúcimi na spoločnom výskume interakcií človek - prostredie.

IV. Metódy a techniky terénneho výskumu

Odlíšnosťou voči klasickej etnografii je príklon k antropologickému spôsobu bádania, charakterizovaný stacionárnym výskumom a dlhodobými opakovanými pobytmi v teréne, čo si vyžaduje náročnosť skúmanej problematiky. Bude zrejme nevyhnutné kombinovať etnologické (antropologické) prístupy k získavaniu informácií s metódami spolupracujúcich vied (biologicko-ekologické vedy, geografia a pod.). Pri bádanií bude treba kombinovať mikropohľady (výskum rodiny, rodinnej usadlosti alebo sídla) s makropohľadmi (širšie geografické vzťahy a ekologické väzby, situácia v mikroprostredí v závislosti od vonkajších vplyvov - napr. územné plánovanie, poľnohospodárska politika štátu a pod.).

V kontexte doterajších etnografických bádanií na Slovensku je zrejme, že nový vedeckovýskumný smer, orientovaný na problematiku vzťahu človeka a prírodného prostredia neprinesie nové témy. Jadrom jeho záujmu bude agrikultúra, osídlenie a sídelná štruktúra, staviteľstvo a bývanie, sociálna kultúra, pracovné zvyky, "vedomosti ľudu" a pod. -

všetko klasické etnografické témy. Jeho prínosom by mala byť schopnosť pozrieť sa na "staré" témy novými očami, sformulovať a pomenovať nové vedecké problémy a nájsť na ne patričnú odpoveď. Spolu s hľadáním nových odborných problémov a metodologických východísk sa bude precizovať aj

vedeckovýskumná orientácia environmentálne etnológie. Preto by som bol rád, aby sa tento príspevok chápal ako podnet hľadať nové vedecké ciele slovenského národopisu v zmysle jeho premeny na modernú európsku etnológiu.

POZNÁMKY

- 1 VRABCOVÁ, J.: Filozofické aspekty ekologickej krízy. Kandidátska dizertačná práca, Bratislava 1986, s. 3.
- 2 ELIÁŠ, P.: Čo je ekológia? Vesmír, 68, 1989, č. 6, s. 305.
- 3 VRABCOVÁ, J.: c.d., s. 7.
- 4 Pozri napr. zborník Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology. Edited by Andrew P. Vayda. Austin and London 1969.
- 5 KOPCZYNSKI, W.: Szwedzkie zainteresowania ekologia kulturowa. Lud, 72, 1988, s. 183-190.
- 6 Tamže.
- 7 Pozri napr. KOVAČEVIČOVÁ, S.: Prírodné prostredie ako integračný a dezintegračný činiteľ v ľudovom staviteľstve. In: Ľudové staviteľstvo v karpatskej oblasti. Bratislava 1974, s. 77-92.
- 8 Z tejto literatúry pozri napr. KOMA, J.: Niektoré archaické formy salašného chovu oviec na JRD v Šarišských Dravciach. Nové obzory, 17, 1975, s. 215-231; - PODOLÁK, J.: Pasienkové a lúčne hospodárenie na Hornom Pohroní. Slov. Národop. 9, 1961, č. 4, s. 549-578; TEN ISTÝ: Tradičné spôsoby zimovania dobytká na Horehroní. Slov. Národop. 8, 1960, č. 2, s. 268-322; ŠÍPKA, M.: Žiarenie na Hornej Ciroche. Nové obzory, 23, 1981, s. 267-289; URBANCOVÁ, V.: Príčiny pretrvania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska. Slov. Národop. 8, 1960, č. 2, s. 255-267.
- 9 MARKUŠ, M.: Zberné hospodárstvo na Horehroní. Slov. Národop. 9, 1961, č. 2, s. 190-242.
- 10 Je to predovšetkým vyššie citovaná štúdia S. Kovačevičovej a niektoré pasáže kandidátskej práce J. LANGRA: Lidové stavební tradice moravsko-slovenského pomezí. Kandidátska dizertačná práca, Rožnov pod Radhoštěm 1982. Okrem toho je problematikou rekonštrukcie historických štruktúr krajiny, pestovania tradičných obilnín a archaických drevín atď. zo skanzonologického aspektu venovaný Zborník Muzeivivum II, Agricultura Carpatica IV. Rožnov pod Radhoštěm 1987.
- 11 KOČIŠ, G.: Dimenzie životného prostredia v Rozhanoviciach. Nové obzory, 19, 1977, s. 353-381.
- 12 Okrem vyššie uvedenej literatúry si treba všimnúť nepresné a nedefinované používanie tohto termínu práci KOVAČEVIČOVÁ, S.: Vkus a kultúra ľudstva. Bratislava 1975, a to najmä prvá a posledná kapitola.
- 13 ELIÁŠ, P.: c.d., s. 305; - ODUM, E.P.: Základy ekológie. Praha 1977, s. 17-19.
- 14 CONKLIN, H.C.: An Ethnoecological Approach to Shifting Agriculture. In: Environment and Cultural Behavior, c.d. v pozn. 4, s. 221-233; HARRIS, M.: The Cultural Ecology of Indian Sacred Cattle. Current Anthropology, 1966, č. 7, s. 50-59.
- 15 ODUM, E.P.: c.d., s. 17. Poznámky

THE ETHNOGRAPHIC VIEWPOINT OF PROBLEMS OF THE RELATIONSHIP OF PEOPLE AND THEIR ENVIRONMENT: ETHNO-ECOLOGY, CULTURAL ECOLOGY OR ENVIRONMENTAL ETHNOLOGY?

Summary

The author outlines the issue of relations in ecological (environmental) relevant questions in ethnologic research. Traditionally, ethnology and cultural and social anthropology have been directed towards the research into the way of life and culture of pre-industrial societies whose close ties and dependence on nature was incompatible with that of civilized European peoples.

Since the 1950's, particularly American cultural anthropology and European ecology have brought many interesting items into this field. Scandinavian science has introduced the terms *ecotypus*, *ecosystem*, *ecological struc-*

ture, *ecologic* and *cultural adaptation* derived from conceptual apparatus of natural sciences and has applied them within ethnologic relevant problems. This research focused upon the study of culture in context with the natural environment, upon mutual influence of natural and cultural systems. In this study, they have arrived at definition of the *ecotypus* according to the ecological adaptation and method of economic activities of rural population.

In Slovak and Czech ethnography, there were several reasons for disregarding this field of research. Ur-

doubtedly, one of the reasons was the different approach to the object studied. While in anthropology this object was man, in ethnography, it was primarily part of the cultural and social phenomenon (or, of a group of phenomena) which was searched for predominantly in isolation, cut off from the greater cultural system. The relevant problems of the relationship between man and the natural environment emerge prevalently in the papers devoted to the settlement, the traditional folk architecture, the traditional Carpathian sheep breeding (of the salaš-method), the archaic methods of tillage, and by the research of gatherers' economy and folk medicine.

Out of the terms used in special literature, the author finds most complying with the term environmental ethnology which he defines as a specific part of the ethnological and anthropological sciences, focusing upon the relevant problems of relations, interrelatedness of people and the natural environment; the actions of people, their economic, dwelling, recreational, cultural and other activities towards the natural, agricultural and inhabited environment and its shaping.

The behaviour of people in their natural milieu, in nature and their cultural landscape depending on the value system at a given level of societal-economic and cultural development is also part of the interest of environmental ethnology. This discipline studies the influences of the natural climatic and environmental conditions on development and character of culture and the way of life of both man and the society. Another part of the specialized interest of environmental ethnology is in the reconstruction and typologization of the historical structures of the settled and agricultural environment in the context of the multi-staged development of society, the topical development of science and technology and the economic, social and political situation.

The author sees the scientific focus of environmental ethnology in two basic ways: 1. in historical environmental ethnology and 2. in the bearings of environmental ethnology upon the present social processes in the 20th century, upon the present character of culture and the way of life, upon the level of knowledge and the value system of people in the countryside and their impact on the natural environment, the transformation of the agricultural and urban landscape depending on social, political, economic and cultural processes.

Interpreting material from Slovakia, the author suggests to concentrate attention upon three periods:

1. the period preceding the collectivization of agriculture,
2. the situation after having accomplished collectivization, and
3. present transforming process in agriculture.

The author sees the uniqueness of environmental ethnology in close cooperation and interrelatedness with the environmental sciences, primarily ecology. Thus, he links two views: the research of people as a social and cultural beings, determined by social, cultural and historical conditions, living and working in certain natural conditions. These conditions influence their way of life and thus form their culture, but, concurrently, both of these two above-mentioned factors are reshaped and transformed by man's activities.

Issuing from this reality, the author specifies environmental ethnology by means of four basic characteristics:

- I. Three basic viewpoints of its object of research:
 1. a landscape and environmental viewpoint
 2. a complex, syncretic viewpoint
 3. an anthropological viewpoint.
 - II. Four basic plans for research of relevant problems:
 1. material plan
 2. social plan
 3. spiritual plan
 4. value system plan.
 - III. The multidisciplinary approach.
 - IV. Methods and techniques of fieldwork, combining ethnologic approaches to gaining data with methods of cooperative sciences, using both the micro and macro-views.
- In the context of completed ethnographic studies, in Slovakia, it is clear that the new bearing of scientific research directed towards relevant problems of man's relation to the natural environment would not bring about new themes. The core of its interest will be agriculture, settlement and structure, architecture and dwelling, social culture, working customs and habits, folk "lore", etc. - these all being the classic themes of ethnography. In any case, one of the assets of environmental ethnology should be the ability to view old topics a new and, to formulate and articulate new scholarly problems finding solutions for them. This, together with the seeking of new special issues and methodological viewpoints, can lead to precisizing of the scholarly bearing on environmental ethnology.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 40, 1992, číslo 3

Vychádza štvrtročne.

Hlavný redaktor:

PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Ľubica Chorváthová,

PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc.,
Prof. Václav Frolec, DrSc., Doc. Emília Horváthová, CSc., PhDr. Václav Hrnčíko, PhDr. Josef Jančář, CSc.,
PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin
Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter
Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. zn. F 7091

Cena 39,- Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs.

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r.o., P.O.
Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 40, 1992, No3

Editors: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No3

Rédacteurs: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr.3

Redakteure: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

